

המתכחשים לדת ותנועות דתיות חדשות

בריאן ר' וילסון, דוקטור
עמית אמריטוס

אוניברסיטת אוקספורד
אנגליה

3 בדצמבר 1994

המתכחשים לדת
ותנועות דתיות
חדשות

המתכחשים לדת ותנועות דתיות חדשות

בריאן ר' וילסון, דוקטור
עמית אמריטוס
אוניברסיטת אוקספורד
אנגליה

3 בדצמבר 1994

כל דת הטוענת לגוף דוקטרינות מוגדר ולעיסוקים שהיא מתייחסת אליהם בתור ייחודיים לה, קרוב לוודאי תיתקל בעובדה שמדי פעם כמה חברים לשעבר ייסוגו בהם מנאמנותם לדת ויפסיקו לקיים את המנהגים הרשמיים של הדת, לפחות בחלק, או אפילו בכל הדברים הקשורים לתורתה, לעיסוקיה, לארגונה ולמשמעת בה. תופעת המתכחשים לדת הינה תופעה נפוצה בהיסטוריה של הזרמים הדתיים השונים במסורת היהודית-נוצרית-מוסלמית. כל פילוג מהארגון הקיים והמבוסס של אמונה מסוימת נראה בעיני אלה שהאדם המתפלג נפרד מהם בתור מקרה של כפירה בדת. היו מקרים דרמטיים בקנה מידה גדול, כמו במה שנקרא "הפילוג הגדול" בין הכנסייה המזרחית (האורתודוקסית) לבין הכנסייה המערבית (הקתולית), ותחילת התנועה הפרוטסטנטית במהלך הרפורמציה. יש להוסיף, גם אם רק למטרות תיעוד, שלעתים קרובות גם הצד המתנגד והמתפלג האשים את אלו שנשארו בזרם הוותיק והמבוסס בכפירה באיזשהו סטנדרט מקובל מוקדם יותר של אמונה ועיסוקים

דתיים). בהתחשב במספר הזרמים הדתיים בנצרות לבדה, שכולם נוצרו בעקבות פילוג, זה ברור למדי שהתכחות לדת מסוימת הינה תופעה נפוצה ורווחת.

עם זאת, לא כל מקרה של התכחות לדת מסוימת מביא ליצירת גוף או פלג דתי נפרד ומתפלג. כאשר מאמין לשעבר אחד חוזר בו מנדריו ומנאמנותו הקודמת לדת, בהחלט ניתן להתייחס לכך בתור מקרה של התכחות לדת. בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים, תקופה של משבר באמונה הנוצרית, היו כמה מקרים מפורסמים של אנשים שהתכחו לכנסייה הקתולית. המקרים האלה הוצגו כאילו שהם התרחשו בכנסייה הזאת בגלל חומרת הדרישות שלה בכל הנוגע לאמונה ולעיסוקים דתיים; בגלל ההתנגדות שלה למודרניזם; ובמיוחד בגלל שהיא עודדה את המאמינים הכי מסורים שלה להצטרף לקהילות או למסדרים נזירים. כמה מהסיפורים המחרידים על החיים הנזירים, שלכאורה סופרו על-ידי נזירים ונזירות שהתכחו לנצרות הקתולית – המקרה הידוע של מריה מונק זכה לפרסום נרחב – התבררו בסופו של דבר כבדויים ברובם, אבל המדיה התועמלנית האנטי-קתולית השתמשה בהם באופן נרחב באותם ימים. בימינו אנו של פלורליזם דתי, ושרוח האקומניזם שוררת בפלגים רבים של האמונה הנוצרית, ושבה ה-”שינוי” לכאורה של האמונה מפלג אחד לאחר היא נפוצה, ניתן לשמוע את האישום בכפירה לעתים נדירות יותר. אבל מאז בערך 1960, עם הופעתן של תנועות מיעוטים חדשות שונות בחברה המערבית, תנועות שיש בהן דוקטרינות דתיות ייחודיות ושדורשות מחויבות רק להן, רוב הסיכויים שהיחס לחבר שעוזב יהיה בתור כופר, וכמובן שאם אותו חבר מגנה את אמונתו הקודמת או שם אותה ללעג ומשמיץ את האנשים שהיו בעבר עמיתיו הקרובים ביותר, היחס הזה מתגבר עשרות מונים.

בעשורים האחרונים, עקב הופעתם של גופים דתיים חדשים כה רבים שדורשים את אמונתם הבלתי מעורערת של חבריהם, מקרים של התכחות לדת זוכים לתשומת לב רבה מצד המדיה. סיפורו של האדם שמתכחש לדת מסוימת, שבו הוא בדרך כלל מוצג בתור הקורבן, נחשב לסיפור חדשתי טוב מבחינת המדיה, במיוחד אם הוא מציע ”לחשוף” היבטים, ואולי אפילו סודות, של התנועה שהוא היה שייך אליה בעבר. כתוצאה מכך, המתכחשים לדת מקבלים כמות בלתי מוצדקת של תשומת לב מצד המדיה, במיוחד כאשר הם יכולים להציג את התנועה שהם שמרו לה אמונים בעבר, הן במונחים של פגיעותם הם והן במונחים של המניפולציה, הרמאות או הכפייה מצידם של המנהיגים והחברים בתנועה שלתוכה הם גויסו. היות וסיפורים אלה הם לעתים קרובות המידע היחיד לגבי מיעוטים דתיים שבדרך כלל זמין לציבור הרחב, ובהחלט המידע שמופץ באופן הנרחב ביותר, המתכחש לדת הופך לדמות מפתח ביצירה (או בהריסה) של דעת הציבור לגבי תנועות אלו.

חוקרים אקדמיים שמתעניינים במיעוטים דתיים, ובייחוד הסוציולוגים שהנושא הזה נמצא במיוחד בתחום ההתעניינות שלהם, בדרך כלל עורכים את המחקרים המדעיים שלהם בעזרת שיטות מוכרות מגוונות. הם משיגים את הנתונים שלהם לא רק מחקירה ארכיונית והלימוד של חומרים ומסמכים מודפסים, אלא גם מהתבוננות בחברים בתנועה הדתית, מראיונות איתם, סקרים ושאלות, וכמובן,

כפי שהנושא שייך לעניינינו, ממודיעים. המתכחשים לדת הם בדרך כלל מודיעים מאוד נלהבים, אבל סוציולוגים בדרך כלל מפגינים זהירות רבה בנוגע למקור האפשרי הזה של ראיות. כפי שכבר כתבת במקום אחר, כאשר דיברתי על טכניקות החקירה של סוציולוגים:

יש להעדיף מודיעים שיש להם קשר לנושא אבל שאין להם מניעים אישיים מבחינת הדברים שהם מספרים, על פני מודיעים, שמסיבותיהם האישיות, רוצים להשתמש בחוקר. במיוחד יש להשתמש בשיקול דעת בראיות שמגיעות מהמתכחשים לדת ומהאנשים שהפסיקו לשמור לה אמונים. האדם שמתכחש לדת בדרך כלל צריך צידוקים עצמיים. הוא מחפש לכתב את עברו שלו, לתרץ את קשריו מהעבר, ולהאשים את אלו שבעבר היו עמיתיו הקרובים ביותר. זהו דבר נפוץ שהמתכחש לדת עושה חזרות על 'סיפור זוועות' כדי להסביר איך, בעזרת מניפולציה, שקרים, הולכת שולל או הונאה, גרמו לו להצטרף לארגון שהוא נטש עכשיו ויוצא נגדו, וגרמו לו להישאר בו. המתכחשים, שמוצגים באופן סנסציוני על-ידי התקשורת, חיפשו לעתים להרוויח כסף מהסיפורים על ההתנסויות שלהם שפורסמו בעיתונים או יצאו בתור ספרים (שלפעמים כתבו אותם סופרי צללים). [בריאן וילסון, *The Social Dimensions of Sectarianism* (ההיבטים החברתיים של השתייכות לקבוצות דתיות), אוקספורד: הוצאת קלרנדון, 1990, עמ' 19].

לכן, סוציולוגים וחוקרים אחרים של מיעוטים דתיים למדו לזהות שילוב מסוים של מניעים שגומרים למתכחשים לדת לנקוט את העמדה שלהם ביחס למחויבות הדתית הקודמת שלהם ולעובדה שהם התכחשו לה לאחרונה. המתכחש צריך לבסס את מהימנותו הן ביחס להמרת דתו לגוף דתי מסוים והן ביחס להתכחשותו המאוחרת יותר לאותה התחייבות. כדי להצדיק את השינוי הזה של 180 מעלות, הוא צריך הסבר מתקבל על הדעת, הן לאמונתו (בדרך כלל הפתאומית) בדתו הקודמת והן לעזיבתו הפתאומית של אותה אמונה והתכחשותו לה. החוקרים האקדמיים למדו לזהות את "סיפור הזוועות" בתור ז'אנר ייחודי של המתכחשים, ואפילו מתייחסים אליו בתור תופעה ספציפית וידועה [א"ד שופ, ג'וניו, וד"ג ברומלי, "המתכחשים לדת וסיפורי זוועות", בספרו של ב' וילסון (עורך) 'ההשפעה החברתית של תנועות דתיות חדשות', ניו-יורק, הוצאת רוז אוף שרון, 1981, עמ' 179-215]. בדרך כלל, המתכחש מציג את עצמו בתור אדם שאמונתו הקודמת הוצגה לו כאשר הוא היה פגיע במיוחד – מדוכא, מבודד, חסר תמיכה חברתית או כספית, מנותק ממשפחתו, או נסיבות דומות מהסוג הזה. עמיתיו לשעבר מוצגים כעת בתור אנשים שעטו עליו עם טענות שווא, שקרים והבטחות של אהבה, תמיכה, אפשרויות פוטנציאליות טובות יותר, שיפור ברווחה האישית וכדומה. למעשה, ממשיך המתכחש ומספר, הם היו חברי שקר שרק רצו לנצל את רצונו הטוב ולקבל ממנו שעות עבודה ארוכות ללא תשלום, או את הכספים והרכוש שברשותו. ולכן, המתכחש מציג את עצמו בתור "אוד מַצֵּל מַאֲשׁ", בתור אדם שלא היה אחראי למעשיו כאשר דתו הקודמת הוצגה בפניו, ובתור אדם ש-"התעשת" כאשר הוא עזב. ביסודו של דבר, המסר שלו הוא "בהתחשב בנסיבות, זה היה יכול

לקרות לכל אחד". זה הם שאשמים בכך והם אלה שפועלים בכוונות זדון נגד קורבנות תמימים. על-ידי הצגה כזו של השתלשלות העניינים, המתכחש לדת מסיר מעליו את האחריות לפעולותיו הקודמות ומחפש להשתלב מחדש בחברה שעכשיו הוא מבקש להשפיע עליה, ואולי אפילו להסית אותה, נגד הקבוצה הדתית שהוא נטש לאחרונה.

קבוצות חדשות, שהן יחסית לא מוכרות מבחינת הכתבים והעיסוקים שלהן, ושהאמונות בהן או המבנה הארגוני שלהן מתוארים במונחים חדשים או כאלה שעברו שינוי לאחרונה, הן בדרך כלל הכי חשופות לחשדנות מצד הציבור, אם יש בהן כתבים סודיים או כאלה שלא זמינים לציבור הרחב, או נראה שהן מאוד חרוצות בחיפוש אחר מאמינים חדשים, או שיש בהן קסם מיוחד לחלק מסוים של הקהילה (כלומר, צעירים; סטודנטים; מיעוטים אתניים; מהגרים וכיו"א) או אם ההבטחות בהן למאמינים הן גדולות יותר מהציפיות היום-יומיות של הציבור הרחב, אז הן עלולות בקלות ליפול קורבן להוקעה ציבורית או אפילו לעוינות מצד הציבור. סיפורי הזוועות של המתכחשים לדת, במיוחד כאשר הם מוגזמים בגלל הרדיפה אחר הסנסציוני מצד המדיה, מזינים את הנטיות האלה, ומגדילים את הקסם החדשותי של סיפורי זוועות נוספים. העיתונים גם מאוד ידועים בכך שהם מפרסמים מחדש נקודות מפתח מסיפורים סנסציוניים קודמים כאשר הם מאתרים סיפורים חדשים בעלי נימה דומה לגבי תנועה מסוימת – עיסוק שכמה סוציולוגים קוראים לו השימוש ב-"סיכום אירועים שליליים". [מונח זה מתייחס לתיאור מצב או אירוע מצד העיתונאי בצורה כזאת שמדגישה ומבטאת באופן מוגזם את הצד השלילי של העניין, בתור חלק ששזור בתוך סיפור איטי אחר. וכך הוא משתמש במקרה לא קשור לכאורה כדי לדאוג לכך שהנושא הגדול השנוי במחלוקת יישאר בתודעה הציבורית". – גיימס א' בקפורד, 'חילוקי דעות בנושא כתות: התגובה החברתית לתנועות דתיות חדשות', לונדון, טוויסטוק, 1985, עמ' 235]. בדרך זו, המשמעות הדרמטית של סיפורו של כל מתכחש לדת מקבלת משנה תוקף בחשיבותה, וגורמת נזק חמור למחקרים אובייקטיביים, אתיים וניטראליים של תופעות דתיות, כגון אלה הנערכים על-ידי סוציולוגים אקדמיים. גופים דתיים בני זמננו, שפועלים במסגרת של שינוי חברתי מהיר מאוד ושינויים גדולים בתפיסה הדתית ובאמונה הרוחנית, עלולים להיות חשופים במיוחד לביקורת השלילית ולתיאורים המסולפים שמופיעים שוב ושוב בגלל ההפצה הנרחבת של סיפורי המתכחשים לדת והחזרה עליהם שוב ושוב.

לא המחקר הסוציולוגי האובייקטיבי ולא בתי-המשפט יכולים להתייחס לסיפוריהם של המתכחשים לדת בתור מקור מהימן של ראיות. תמיד יש לראות אדם זה בתור אדם שעקב ההיסטוריה האישית שלו הינו בעל נטייה להיות בעל דעה קדומה ביחס למחויבות הדתית הקודמת שלו והן לקשרים הדתיים הקודמים שלו; בנוסף, יש לחשוד בו שהוא פועל מתוך אינטרסים אישיים כדי להצדיק את עצמו ולהחזיר לעצמו את תחושת הערך האישית שלו, על-ידי כך שהוא מציג את עצמו בתור אדם שקודם כול נפל קורבן ואז התעשת והפך ללוחם חופש שמטרתו לכפר על מעשיו הקודמים. כפי שמוכיחים מקרים שונים, ישנו סיכוי רב שהוא אדם נוח להתפתות שמוכן להגדיל ולייפות את טענותיו

כדי לספק את העיתונאים שיותר מעוניינים בסיפור חדשותי סנסציוני ולא בתיאור אובייקטיבי של העובדות.

בריאן רונלד וילסון

3 בדצמבר 1994

אוקספורד, אנגליה

בריאן רונלד וילסון

בריאן רונלד וילסון מרצה אמריטוס לסוציולוגיה באוניברסיטת אוקספורד. מ-1963 עד 1993 הוא גם היה עמית במכללת All Souls, וב-1993 הוא נבחר כעמית אמריטוס.

במשך יותר מארבעים שנים הוא ערך מחקרים על תנועות מיעוט דתיות בבריטניה ומעבר לים (בארצות-הברית, גאנה, קניה, בלגיה, יפן ובעוד מקומות). עבודתו כללה את קריאת הפרסומים של התנועות הדתיות האלה, ובכל הזדמנות אפשרית, התרועעות אישית עם חבריהן במקומות המפגש שלהם, בפעילויות הדת השונות ובבתיהם. עבודתו גם כוללת מעקב בלתי פוסק אחרי עבודותיהם של מלומדים אחרים בתחום ולימוד כתביהם.

הוא מחזיק בתואר ראשון בכלכלה ודוקטורט מאוניברסיטת לונדון, ותואר שני מאוניברסיטת אוקספורד. ב-1984 אוניברסיטת אוקספורד הכירה בערך של עבודותיו שפורסמו והעניקה לו תואר דוקטור לספרות. ב-1992 האוניברסיטה הקתולית של לווין, בלגיה, העניקה לו תואר דוקטור של כבוד. ב-1994 הוא נבחר כעמית באקדמיה הבריטית.

בזמנים שונים הוא החזיק בתפקידים הנוספים הבאים:

עמית בקרן חבר העמים הבריטי (קרן הארקנס) באוניברסיטת קליפורניה, ברקלי, ארצות-הברית, 1957 עד 1958

פרופסור אורח, אוניברסיטת גאנה, 1964

עמית של American Council of Learned Societies (המועצה האמריקאית לחברות משכילות) באוניברסיטת קליפורניה, ברקלי, ארצות-הברית, 1966 עד 1967

יועץ מחקר עבור הסוציולוגיה של דת באוניברסיטת פדובה, איטליה, 1968 עד 1972

עמית אורח ב-Japan Society (האגודה היפנית), 1975

פרופסור אורח, האוניברסיטה הקתולית של לווין, בלגיה, בשנים 1976, 1982, 1986, 1993

פרופסור אורח, אוניברסיטת טורונטו, קנדה, 1978

פרופסור אורח לסוציולוגיה של דת, ויועץ למחקרים דתיים עבור אוניברסיטת מאהילדו,
בנגקוק, תאילנד, 1980 עד 1981

עמית אורח, מכללת אורמונד, אוניברסיטת מלבורן, אוסטרליה, 1981

פרופסור אורח, אוניברסיטת קווינסלנד, אוסטרליה, 1986

פרופסור אורח נכבד, אוניברסיטת קליפורניה, סנטה-ברברה, קליפורניה, ארצות-הברית,
1987

בשנים 1971 עד 1975 הוא היה הנשיא של *Conférence Internationale de Sociologie Religieuse* (הוועידה הבינלאומית לסוציולוגיה דתית), ארגון בינלאומי העוסק בנושא זה; ב-1991 הוא נבחר לנשיא הכבוד של ארגון זה, *Société Internationale de Sociologie des Religions* (האגודה הבינלאומית לסוציולוגיה של דתות)

חבר מועצה באגודה למחקר מדעי של הדת (ארצות-הברית) 1977 עד 1979

במשך כמה שנים, שימש כעורך משנה של 'הז'ורנל למחקר מדעי של הדת'

במשך שש שנים שימש כעורך עמית של 'הסקירה השנתית של מדעי החברה של הדת'.

הוא הרצה באופן נרחב על תנועות מיעוט דתיות בבריטניה, אוסטרליה, בלגיה, קנדה, יפן וארצות-הברית, ומדי פעם בגרמניה, פינלנד, צרפת, הולנד, נורווגיה ושוודיה.

הוא נקרא לשמש כעד מומחה בנושא כתות בתי-משפט בבריטניה, הולנד, ניו-זילנד ודרום-אפריקה, וסיפק תצהירים כתובים עבור בתי-משפט באוסטרליה וצרפת. הוא גם נקרא לתת חוות דעת מומחה כתובה בנושא תנועות דתיות עבור ועדת נושאי הפנים של בית הנבחרים הבריטי.

בין שאר עבודותיו, הוא פרסם תשעה ספרים שהוקדשו במלואם או בחלקם לנושא של תנועות מיעוט דתיות:

'כתות והחברה: הסוציולוגיה של שלוש קבוצות דתיות בבריטניה', לונדון: היינמן וברקלי: הוצאת אוניברסיטת קליפורניה, 1961; הודפס מחדש, ווסטפורט, קונטיקט, ארצות-הברית: הוצאת גרינווד, 1978

דפוסים של השתייכות לקבוצות דתיות' (נערך) לונדון, היינמן, 1967

'פלגים דתיים', לונדון: וויידנפלד וניקולסון; ניו-יורק: מק'גרו היל, 1970 (פורסם גם בתרגום לצרפתית, גרמנית, ספרדית ויפנית)

'קסם והמילניום', לונדון: היינמן, וניו-יורק: הארפר ורווא, 1973

'שינויים בני ימינו בדתות', לונדון: הוצאת אוניברסיטת אוקספורד, 1976 (פורסם גם בתרגום לאיטלקית ויפנית)

'ההשפעה החברתית של התנועות הדתיות החדשות' (נערך) ניו-יורק: הוצאת רוז אוף שרון, 1981

'דת מפרספקטיבה סוציולוגית', אוקספורד: הוצאת קלרנדון, 1982 (פורסם גם בתרגום לאיטלקית; תרגום ליפנית נמצא בשלבי הכנה)

'ההיבטים החברתיים של השתייכות לקבוצות דתיות', אוקספורד: הוצאת קלרנדון, 1990

'עת מזמור: הבודהיסטים מזרם הסוקה קאקאי בבריטניה', [ביחד עם ק' דובליר] אוקספורד: הוצאת קלרנדון, 1994 (תרגום ליפנית נמצא בשלבי הכנה).

הוא גם תרם יותר מעשרים וחמישה מאמרים על תנועות מיעוט דתיות לספרים המכילים מאמרים על הנושא ולז'ורנלים מלומדים בבריטניה, ארצות-הברית, צרפת, בלגיה ויפן, ול-'אנציקלופדיה בריטניקה', 'אנציקלופדיה של מדעי החברה' ו-'אנציקלופדיה של הדת', והוא מכין כעת מאמר עבור Enciclopedia Italiana.

